

MOĞOL KANUNLARI

Yazan: Dr. iur. Curt ALINGE

Çeviren: Prof. Dr. Coşkun ÜÇOK

II. Bölüm

HUKUK KAYNAKLARI

I. Kesim

Cengiz Han ve ard gelenleri zamanındaki kaynaklar

§ 1. Cengiz Han'ın büyük yasa'sı:

(1) Cengiz Han tarafından siyasi bir birlik haline getirilinceye kadar her Moğol boyu yazılmamış örf ve âdet hukukuna göre yaşamakta idiler. Bu büyük fatih, kendisinin bir millet hâline soktuğu bu halka ilk yazılı hukuku da verdi; bu, Büyük Yasa (1) idi. Bu yasanın orijinal metni ele geçmemiştir, ancak bunun bazı parçaları veya muhtevası hakkında bazı bilgiler arap ve iranlı tarih yazarlarının veya seyyahlarının eserlerinde (aşağıya bakınız) bulunmaktadır; ayrıca Moğol kroniği Çindami-in-Erike'de, sonra Yüan sülâlesinin 1320 tarihli kanun mecmuasında ve Altınordu hanlarının Yarlıklarında buna işaretler de vardır. Sayıları oldukça çok olan bu vesikalar karşısında Yasa'nın müstakil yazılı bir kanun olarak mevcut bulunduğundan şüphe etmek her hâlde yerinde değildir.

(2). Diğer taraftan elimize geçmiş bulunan parçaların, yasanın tamamını teşkil etmiş olmaları da akla pek yakın gelmemektedir; zira bunların bazıları doğrudan doğruya özet oldukları gibi diğerlerinin de hakikaten Yasa'dan alınmış oldukları şüpheli uyandırmaktadır (3).

- 1) Yasa (veya Yasak) kanun demektir.
- 2) Bu hususa P. Popoff (bk. Riaz, S. 11, not 1.) itiraz etmekte ve eğer Yasa yazılı kanun olsaydı Yüan - ch'ao Tien - chang (1320 tarihli, Yüan sülâlesi kanun mecmuası) a girmesi gerekirdi, hâlbuki bunda yalnız üç yerde Yasa hükümleri alınmıştır ki bunlardan da yalnız birisi Makrizi'deki fragmentlerden birisine uymaktadır (bk. S. 30), demektir. Bana kalırsa Popoff'un bu iddiası Yüan - ch'ao Tien - chang'ı yanlış olarak, Mogolistan için çıkarılmış hususî kanunlar mecmuası saymasından ileri gelmektedir (bk. II. Bölüm, I. Kesim, 3.).
- 3) Riaz'a göre (S. 11) Makrizi Yasa'nın tam metnini verdiğini iddia ediyormuş. Chrestomathie arabe adlı kitabının 2. cildinde Makrizi'nin metnini (S. 59 - 62) ve Fransızca tercümesini (S. 160 - 163) veren de Sacy'de böyle bir iddiaya rastlıyamadım. Bunun için ayrıca III. Bölüm, I. Kesim, önsöze bakınız.

Yasa'nın meydana gelişi hakkında, iranlı tarih yazarı Raşid al-Din (ve buna benzemek üzere Mısırlı tarihçi Makrizi) Cengiz Han'ın Vang-Han'a (4) karşı kazandığı bir zaferden ve Moğol boyları arasında haki-miyetini kurduktan (1206) sonra "büyük bir meclis topladığını ve (zafere) iyi neticeler vermesi için iyi ve kuvvetli kanunlar yapılmasını emrettiğini" söyler (5). Moğol kroniği Çindami-in-Erike'ye göre ise o, Çin kanunlarının örnek olmaya lâyık oldukları kanısında bulunduğundan bir Çinli bilgini ve onun 18 öğrencisini Yasa'nın yazılması ile görevlendirmişti (6).

Bununla beraber bana kalırsa Yasa'nın hiçbir yerinde doğrudan doğruya bir Çin nüfuzunun mevcudiyeti ispat edilemez; ayrıca adı geçen Moğol kroniğinin iddiası da başka hiçbir yönden teyid edilmemiştir. Ancak - hiçbir kaynakta bu zikredilmemiş olmakla beraber - Cengiz'in kanunun hazırlanmasını, çok bilgili ve âlim sayılan ve kendisi tarafından geniş yetkilerle başyargıçlığa getirilmiş bulunan üvey kardeşi Şigi-Kutuku'ya emretmiş olması mümkün gibi görünmektedir (7).

Kanunun metni (Makrizi'ye göre) hükümdarın emri üzerine çelik levhalara kazıldı (8). Bütün Yasa'nın - bütün bugüne kadar ele geçmiş olup hakikîliklerinden şüphe edilmeyen parçaları da içine alan bir şekilde (Bk. I. Ek ve III. Bölümün 1. kesiminin başlangıcına) - daha 1206'da veya hemen biraz sonra hazırlanmış olması ve hele söylenilen şekilde tespit edilmiş bulunması imkânsızdır. Zira o zamanlar, 1206 da, henüz belki Moğol-larca ancak adları bilinen bazı kişi gruplarına 10 numaralı fragmentte tanınmış olan vergi muafiyetinin ne mânası kalırdı? O zaman hangi Moğol, Ali bin Ebu Talib'i, Kuran okuyucuları veya müezzinleri bilirdi? O zamanlar ne, kanun koyucuyu hayvan kesiminin yerli şekli ile islâmî şek-

4) Temuçin'in amcalarından biri ve Moğol boy beylerinden olan Toğrul Han'a, Tatarlara karşı yapmış olduğu başarılı yardımdan ötürü, Kuzey Çin'de hüküm süren (Tunguz) Çin sülâlesinin hükümdarı tarafından "Wang Han,, şeref unvanı verilmişti. Başlangıçta Temuçin'in müttefiki olduğu halde sonradan ona düşman kesildi ve onun tarafından hakimiyeti elinden alındı.

5) Riaz S. 10.

6) Riaz sayfa 10.

7) Hara - Davan S. 59. - Yüan-ch'ao Mi - Shih (Yüan'ın gizli tarihli, rusçaya Palladiy tarafından tercüme edilmiştir. S. 115) e göre Şigi - Kutuku'ya hatta kendi kararlarını da yazması emredilmişmiş. Belki de yazılı Yasa'nın başlangıcını bu kararların yazılması teşkil etmiştir.

lini mukayeseye sevk etmiş olabilir (8. fragment)? Bunun içindir ki Yasa'nın bütünü, yıllarca süren bir gelişmenin sonucu ve Cengiz'in emri ile kendi tarafından veya onun adına verilmiş olan hükümlerin veya ihtiyaçlara göre çıkarılmış olan emirlerin tespiti olarak kabul ediyorum. Böylece Yasa'nın her hükmü ayrı bir zamana aittir ve bu hükümler eski örf ve âdet hukukunun teyidi olmadıkları hallerde Yasa'ya hakim olan ana fikire uygun oldukları nispette eskidirler (9).

Cengiz yalnız Moğolistan'da değil bütün ele geçirdiği ülkelerde Yasa'nın yürürlükte olmasını istemişti. Gene de, sırf Moğol âdet ve görüşlerine sıkı sıkıya bağlı olan bazı hükümleri hâkimiyet altına alınmış olan milletlere zorla kabul ettirme denemesine pratikte pek öyle ciddi olarak yer verilmemiştir. Zaten bu, her ne kadar bu yolda bazı münferit olaylar biliniyorsa da, pek güç uygulanabilirdi (10).

Yasa'nın Moğollarda da ne kadar zaman yürürlükte kalmış olduğunu bilmiyoruz. Ancak meydana gelişini en geç XVI. Yüzyıl'ın birinci yarısında kabul edebileceğimiz (Bk. II. Bölüm, 2, Kesim) "Eski Tsaayin-Biçik" in önümüze, halkın hukuk hayatının bazı bakımlardan oldukça değişmiş bir manzarasını - her ne kadar tam değilse de - sermesi vakıası Yasa'nın bundan çok önce unutulmuş olduğunu ispat etmektedir.

Buna karşılık yürürlükte bulunduğu sıralarda yasanın görmüş olduğu saygı olaganüstü idi. Makrizi bu yolda şöyle demektedir (de Sacy S. 163 v. ö.): "Ölümü (Cengiz'in)nden sonra çocukları ve onların çocukları, ilk Müslümanlar nasıl Kur'an'ın hükümlerine uymaya çalışmışlarsa ay-

8) De Sacy S.160. - Eğer bu doğru ise o zaman Uygur yazısı kullanılmış olmalıdır.

Çünkü Moğollar ilk defa olarak Kubilây zamanında bir yazıya sahip olabilmişlerdir. - Yasa sonradan başka bir şekilde de başlı başına yazılıp tespit edilmiş benzerdir; çünkü Makrizi (de Sacy S. 161) bir (adı da bildirilen) memurun Yasa'nın bir nüshasını (etrafıca bildiren) bir medresenin kütüphanesinde Bağdat'da görmüş olduğunu kendisine anlatmış olduğunu bildirmektedir. - Ne yazık ki Makrizi kendisi Yasa'yı nereden aldığını bildirmemektedir. -

9) D'Ohsson'a göre (S. 415 2. Not) Raşid al - Din'deki bir yerden Yasa'nın Cengiz Han İran'dan döndükten sonra yani 1225 de yazılmış olduğu anlaşılmakta imiş.

10) Bunun için bk. Carpinî'nin Risch tercümesine, S. 184, 3. Not. - Makrizi, savaş esirlerinin ardgeleneği olup Mısır ve Suriye'de oldukça çok sayıda bulunan Moğollar'ın İslâmiyeti kabul ettikten sonra bile Yasa'nın kaidelerine uygun bir şekilde yaşadıklarını iddia etmektedir. Hatta bunlar aralarındaki hukuki anlaşmazlıkları halletmek için Yasa'nın hükümlerine uygun kararlar veren ("Conformément aux lois du yasa", de Sacy S. 165) ve "Hacıb., denilen özel yargıçlara baş vururlarmış. Eğer bu doğru ise, gene de Yasa'nın bütününe uyulduğu düşünülemez, zira İslâmiyeti kabul etmiş olan Moğollar'ın gözlerinden, Yasa'nın birçok isteklerinin Kur'an'dakilerle telif kabul etmeyeceği kaçmamış olmalıdır.

nı dakiklikle Yasa'nın emirlerini yerine getirmişlerdir. Bu onlar için bir nevi din mahiyetinde idi ve bunlardan birinin Yasa'ya aykırı hareket etmiş oldukları bilinmemektedir.”

Cengiz Hanın ve ardgelenlerinin devletleri bakımından Yasa'nın önemi ne kadar yüksek tutulsa yeridir. Onun demir gibi hükümleri ile ulusun birliği korunabilmiş, sükûn ve intizam temin edilmiş ve böylece eşsiz fetihler için gereken önşartlar ortaya konulmuştur.

(II) Yasa hakkında en önemli kaynaklar şunlardır:

(1) Alâ al-Din, XIII. Yüzyıl İranlı tarih yazarlarından; “Tarih-i Cihanküşa” (“Dünya fatihinin tarihi”) adlı eserinde 1217-1257'ye kadar Moğollar'ın tarihini anlatmakta ve birçok yerlerde Yasa'ya işarette bulunmaktadır; bu eser Mengü Han (Munke Han) ın Karakorum'daki sarayında bizzat yaşamış olup (1252) Hüiägü zamanında 20 yıl Bağdat valiliğinde bulunmuş olan bir çağdaşın eseri olduğundan çok değerlidir;

(2) Raşid al-Din (Fazl al-Allah), XIII./XIV. Yüzyıl İranlı tarih yazarlarından; “Cami al-Tevarih” adlı eserinin ilk cildinde (Hicri 702=M. 1303'de yazılmıştır) bugün artık kaybolmuş bulunan Moğol kaynaklarına dayanarak ve Çin, Hind, Uygur bilginlerinden ve diğer bilginlerden faydalanarak ve İran hükümdarlarından Sultan Gazan Hanın emri üzerine yazmış olduğu Moğollar'ın ilk tarihi hakkındaki bahisler bulunmaktadır (Bu Quatremère tarafından tercüme edilmiştir: *Histoire des Mongols de la Perse par Rashid-Eddin*, Paris 1836);

(3) Ibn-Batuta, XIV. Yüzyıl Arab seyyahı (“Voyages”, texte arabe et traduction par Défrémery et Sanguinetti, 4 cild. Paris 1874 v. ö.);

(4) Makrizi (Taki al-din Ahmed al-Makrizi), XV. Yüzyıl Mısırlı tarih yazarı; “Kitab al-muvaiz v'al-itibar” (Mısır'ın tasviri) adlı eserinin “Hacib” bölümünde Yasa fragmentlerinin büyük bir kısmı (Nu. 1-26) bulunmaktadır; bk. de Sacy, *Chrestomathie arabe*, arabça metin S. 59-62, fransızca tercümesi S. 160-163;

(5) Mirhond (Muhammed, Hanvend-Sah'ın oğlu), XV. Yüzyıl İranlı Tarih yazarı; “Ravzat al-safa” adlı dünya tarihine ait eserinin beşinci cildinde Cengiz Han'ın ve ardgelenlerin tarihini anlatmaktadır (daha çok “Cami al-tavarih” ve diğer İran kaynaklarından faydalanmıştır).

Ele geçmiş olup hepsi hakiki olarak kabul edilmemiş bulunan 36 Yasa fragmentinin türkçeleri bu yazının 1 numaralı ekinde bulunmaktadır. Bu fragmentler ancak kaynaklarda Yasa'dan alınmış oldukları açıkça bildirilmiş olan fragmentlerdir.

Buna karşılık Pétis de La Croix'ın, *Histoire de Grand Genghizcan Premier Empereur des Anciens Mongols* (Paris 1710) adlı eserinde “Yassa Genghizcani” adı altında bizim Yasa ile hiçbir ilgisi bulunmayan ve

müellifin Plano Carpini, Rubruk, Marco Polo gibi kimselerin eserlerinden yapmış olduğu bir kompilasyondan başka bir şey olmıyan bir Yasa bulunmaktadır. Ayrıca Makrizi gibi önemli bir kaynaktan da müellifin haberi olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber Pétis de La Croix'ın bu "Yassa"sı hiç bir tenkide tâbi tutulmaksızın Harold Lamb tarafından, birçok baskıları yapılmış olan (oldukça edebî) "Gengis Khan, Emperor of all Men" (New York) 1928) adlı eserine alınmıştır; bundan da aynı şeyi Khara-Davan (Bibliyografyaya bk.) almıştır; gene aynı kaynaktan Gibbon'un bile History of the decline and fall of the Roman Empire adlı eserinin 64. bölümünde faydalandığı anlaşılmaktadır. Daha yeni ve ciddi müelliflerden Dr. L. Wieger S. J, da "Sommaire du Yassa" (Histoire moderne de la Chine, S. 1918 v. öt.) sında aynı kaynaktan faydalanmıştır,

§ 2. Diğer Kaynaklar :

Eski kaynaklardan Cengiz Han'ın ve ard gelenlerinin imparatorluğundaki hukuk hakkında öğrendiklerimiz bu kaynakların ozamanki savaş olayları, Moğollar'ın âdet ve yaşama tarzları vs. hakkında verdikleri etraflı bilginin yanında pek az bir yer tutmaktadır.

En önemli kaynak olarak iki fransiskan papazın aşağıdaki eserleri anılmak gerekir :

(1) Johannes de Plano Carpini'nin "Historia Mongolarum" adlı eseri (lâtince metni Beazley yayınlamıştır, almancaya tercümesi Risch tarafından yapılmıştır, bibliyografyaya bk.); bu müellif Papa IV. İnnosens'in elçisi olarak 1245 de Mogolistan'a gitmiş, 1246 da Karakurum'a varmış, Kuyuk'un seçiminde ve taç giymesinde bulunmuş, Kasımda dönüş yoluna çıkmış ve bir yıl sonra Lyon'da Papa'ya ulaşmıştır;

(2) Wilhelm von Rubruk'un "Itinerarium ad partes orientales" adlı eseri (lâtince metni Beazley yayınlamıştır, almancaya tercümesi Herbst tarafından yapılmıştır, bibliyografyaya bk.); Rubruk Fransa kralı Saint-Louis'nin tavsiyenamesi ile 1252 Mayısında İstanbul'dan yola çıktı ve Aralık sonlarına doğru Mengü (Munke) Han'ın karargâhına vardı ve onun peşinden 1253 Paskalyasına doğru Karakurum'a gitti; seyahatinin gayesi Moğollar arasında misyonerlik yapmaktı, bu gayesine erişemedi ve 1254 yazında Mengü'nün emri üzerine geriye dönmeye mecbur kaldı ve Ağustos 1255 te kendi manastırı olan Saint Jean d'Acre manastırına vardı.

Her iki eser, iki iyi çağdaş müşahidin kendi gözleriyle gördüklerini objektif ve berrak olarak anlattıkları eserler olmak bakımından değerlidirler.

Bizim konumuz bakımından ikinci derecede önemli olan bir şey de Cengiz Han'ın Raşid al-Din'in kaydetmiş olduğu sözleri (11) ile Kuyuk Han'ın ve Batu'nun gene orada gördüğümüz birer sözleridir. Cengiz Han'ın sözleri daha çok hayat hakkında hakimâne ifadelerdir; bununla beraber bunlar, Cengiz'in düşünüş tarzı ve karakterini biraz aydınlatmaktadır, ama bunların konumuz bakımından pek değeri yoktur. Kuyuk ve Batu'nun sözleri de her ne kadar oldukça genel mahiyette ise de, bunlardan birisi, Cengiz'in hemen ardından iş başına gelenler zamanında da hüküm süren bükülmez disiplini, diğeri de Yasa'ya uyulmanın ne kadar ciddiye alındığını gösterdiğinden buraya yazılmıştır:

(a) Kuyuk Han: "Moğollar'ın vazifeleri şunlardır: İrademi yerine getirmek; ben çağırınca gelmek, emrettiğim yere gitmek, kimin adını söylemişsem onu öldürmek."

(b) Batu: "Yasa'ya aykırı hareket eden herkes kafasını kaybeder".

§ 3. 1320 tarihli Yüan Kanununun Moğol hukuku bakımından önemi

Kendinden önceki sülâlelerin örneklerine uyarak Yüan sülâlesi de Çin için kanunlar çıkartmıştır. Bunlardan üçü zamanımıza kadar gelebilmişlerdir (12). Bunlardan da birisinin, Yüan-ch'ao Tien-chang (Yüan sülâlesinin kanun mecmuası) ın Moğolistan için hazırlanmış özel bir kanun mecmuası olduğu P. Popoff (bk. 2 numaralı nota) tarafından iddia edilmiştir. Eğer bu doğru ise, o zaman bu kanunun da, Moğol kanunu olmak dolayısıyla, bu eserin çerçevesi içinde incelenmesi gerekir. Bundan ötürü adı geçen kanun mecmuasının konumuz bakımından değerinin ne olduğunu araştırmamız gerekmektedir.

Popoff bir kere kanun mecmuasının bir çok çinceye uymayan ve moğolcaya kaçan cümle kuruluşlarıyla moğolcadan tercüme edilmiş olduğu hissini uyandırdığını söylüyor; Hyakinth' (13) in şahadeti de yer bakımından sınırlandırılmış bir kanunun bahis konusu olduğunu göstermektedir ve nihayet bir kaç yıl içinde (bk. 12. numaralı not) bütün ülkede yü-

11) Hepsi 29. bk. Riaz S. 15 v. öf.

12) Bahse konu olan şu üç kanun kitabıdır:

1) Yüan - ch'ao Tien - chang (Yüan sülâlesinin 1320 de çıkarttığı kanun kitabı).

2) Yüan T'ung - chih (büyük Yüan'ların 1323 tarihli genel kanunları).

3) Chih - Yüan Hsin - Kê (Chih - Yüan (1321 - 1322) hükümeti sırasındaki yeni kararname).

13) Hyakinth, hatıralar 2. cild S. 190 da İmparator Ying - tsung (Moğolcası Şodibala, 1320 - 23) un hükümeti hakkında şunları yazmaktadır: Bu sırada ülkedeki kanun ve müesseseler henüz bir birlik göstermiyordu; Şodibala bundan ötürü 1323 de "Genel,, adını verdiği yeni bir kanun kitabı çıkarttı (Bk. 12. Not. Nu.2.)

rürlükte olacak üç ayrı kanunun çıkarılmış olması da pek akla yakın gelmez, diyor.

Ancak bu kanun mecmuasının kuruluşuna bir göz atmak bile Popoff'un iddiasının doğru olmadığına yetmekte ve hele kanunun içindekilerin incelenmesi ve daha sonraki saf Çin kanun mecmualarıyla karşılaştırılması bu iddiayı bütünü çürütmektedir. Kanun 373 maddeden meydana gelen on bab'a ayrılmaktadır. 1-6. bablar her bakanlığın yetkilerine ayrılmıştır. Bu bakanlıklar şunlardır: (1) Rütbeler bakanlığı, (2) Maliye bakanlığı, (3) Teşrifat bakanlığı, (4) Savaş bakanlığı, (5) Ceza adaleti bakanlığı, (6) Bayındırlık bakanlığı; geriye kalan dört bab bir ek karakteri taşımaktadır. Bunlar şu bahislere ayrılmıştır: (7) Yüan imparatorlarının emirnameleri, (8) hakimâne hükümet tasarrufları, (9) genel mahiyette hükümet kararnameleleri, (10) ceza uculünün (iddia ve temyiz) ve devlet murakabesinin esasları. Kanunun bu bünyesi bile önümüzde sırf Moğolistan için hazırlanmış bir kanun mecmuası bulunduğundan şüphe etmeye yeter de artar bile; çünkü bakanlıklar tamamıyla eskiden kalma, Moğol sülâlesi tarafından olduğu gibi alınmış, Çin'in sosyal durumuna göre meydana getirilmiş devlet müesseseleri idiler. Ayrıca iptidai göçebelerin ihtiyaçlarını karşılaması gereken kaidelerin yüksek bir gelişme seviyesine ulaşmış bir kültürün müesseselerine göre tasnif edilmiş olmaları da pek akla yakın gelmez. Bundan başka kaidelerin bir kısmı Moğol hukukunun hiç değişmemiş olan anlayış tarzına taban tabana zıt düşmekte, buna karşılık Çin hukukunun esaslarına da tıpa tıp uymaktadır. Böylece meselâ kızlığın bulunmamasının boşamaya hak vermesi, aynı soy adını taşıyan aileler arasında evlenmenin (14) veya memurların kızlarını maiyetindeki kimselerle evlendirmelerinin yasak olması Moğol hukukuyla telif kabul etmediği halde Çin hukukunun karakteristik vasıflarındandır. Gene bunun gibi kardeş karısı ile evlenme (15) veya memur dullarının yeniden evlenmeleri yasağı da Moğol hukuku anlayışına yabancı, Çin hukuk anlayışına ise uygundur. Ayrıca 5. babda görülen ve Çin hukukunun mümeyyiz vasıflarından olup basit göçebe hayatı bakımından anlaşılması mümkün olmayan hırsızlığın muhtelif cinsleri, dolandırıcılık, irtikâp, sahtekârlık arasında fark gözetmek ve adi katil ile taammüdü katil arasında ayrımlar yapmak acaba niçin bu kanuna girmiştir? Hele 6. babda görülen dokumacılık hakkındaki kaideler ile gemicilik hakkındaki kaidelerin ne küçük zanaat, ne de gemi işliyen ırmakları bilmiyen bir millet

14) Aynı soy adını taşıyan bütün kişilerin müşterek bir atadan geldikleri faraziyesine uygun olarak.

15) Bunun tamamen aksine Moğol hukuku Levirat evlenmesini mecburî kılmaktadır (bk. aşağıda aile hukuku ve miras habsine).

için konulmuş olmasını anlamak daha da güçtür. Nihayet düşünülürse ki, ta T'ang sülâlesinden (M. S. 654) beri her Çin sülâlesi kendi öz kanununu çıkartmış ve bu kanun mecmuaları böylece, her sülâle kendinden önceki sülâlenin kanunlarını da alıp kabul ettiğinden (16) şaşılacak bir devamlılık göstermiştir. Öyleki biz bugün sonuncu sülâle olan Ta-Ch'ing sülâlesinin kanunu olup 7 kısma ayrılan (bu kısımlardan birincisi bir nevi "Umumî hükümler" teşkil etmektedir) Ta-Ch'ing-Lü-Li'nin 2.—7. kısımlarında Yüan-ch'ao Tien-chang'ın ilk altı (esas-) kısmını tekrar görüp tanıyabilmekteyiz. Böylece de konuyu teşkil eden kanunun Moğolistan için değil de Çin için hazırlanmış bir kanun olduğundan artık şüphe edilemez.

Bu bahsi kapatırken ayrıca söyleyelim ki yukarda Yüan kanunundan verilmiş olan aile hukukuna ait misâllerin hepsi saf Çin kanunu olan Ta-Ch'ing-Lü-Li'de de aynen bulunmaktadır. O hâlde nasıl olur da Moğol Yüan sülâlesi kendi anayurdu için yabancı bir özel hukuku zorla uygulamak istemiş olur? Kaldı ki, sonradan hâkimiyeti ele geçirmiş olan Mançu Ta-Ch'ing sülâlesi bile orada eskî Moğol hukukunu yürürlükte bırakmıştır.

Bunlardan ötürü 1320 tarihli Yüan kanununun Çin için çıkarılmış olup Moğolistan için ayrı bir hukuku ihtiva etmediği artık şüphe edilmeyecek bir şekilde anlaşılmıştır. Bu bakımdan bu kanundan bu incelemede ayrıca bahsedilmeyecektir.

16) Romalı Praetor'un edictum'una diğkate değer bir benzeyiş. Ancak Praetor, öngideni tarafından konulmuş olan actiones ve exceptiones'leri muhafaza edip etmemekte yalnız ve yalnız bunların gayeye uygun gelip gelmemelerine baktığı hâlde, eskiden kalan hukukun her sülâle tarafından kabul edilmesi sebebi Çinlilerin geleneğe bağlılıklarında aranmalıdır.

2. Kesim

ESKİ TSAAYIN BIÇIK

Yalnız Pallas'ın bahsettiği (I. Bölüm, S. 193 v. ö.) Moğol kanunu "Tsaayin Biçik" (1) in meydana gelişi, muhtevası ve yürürlükte bulunduğu bölge karanlıklar içine gömülüdür. Orijinal metin ele geçmemiştir; yalnız adı geçen bilginin zikrettiği sekiz fragment bilinmektedir. Gene de bu sekiz fragment Yasa'dan sonra Moğollar'ın hukukî hayatında meydana gelmiş olan değişiklikler hakkında bizi aydınlatmaları bakımından dikkate değerler; ayrıca bunların birincisi, bu kanun mecmuasının meydana geliş zamanı bakımından bir dayanak olma istidadını da göstermektedir.

Pallas bu Tsaayin Biçik hakkında "her ne kadar artık uygulanmıyorsa da (Cengiz Han'dan beri) en eski kanundur ve her halde içinde bazı dikkate şayan hususlar bulunmaktadır" demektedir (S. 193). Kendisi Batı-Moğolları ve Kalumklar arasında incelemelerde bulunduğu sıralarda (1770 civarı) yürürlükte olan kanun olarak da 1640 tarihli (bk. III. Ek.) kanunu gösterdiğinden Tsaayin Biçik'in meydana getirilişi bu yıldan önce olmalıdır. Bu bakımdan bizi birinci fragment daha da aydınlatmaktadır. Bunda "rahiplerin" metresleriyle cinsî münasebette bulunmanın cezalandırılmaması bildirilmektedir. Lamaizmanın XVI. yüzyılın ikinci yarısında Moğolistan'a girmiş olduğu, lamaizmanın rahiplerine ciddi bir şekilde imsâki şart koşmuş olduğu ve 1640 tarihli kanunun hiçbir yerinde rahiplerin metreslerinden bahsedilmediği gibi rahip sınıfının çok iyi bir muameleye tâbi tutulduğu ve ayrıca hukukî himaye ile çevrili olduğu düşünülürse, 1. fragmentin (ve böylece bütün kanunun) Lamaizmanın ülkeye girmesinden önceki bir zamanda yani en geç XVI. Yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınmış olduğu kendiliğinden anlaşılır.

Tsaayin-Biçik'in - Yasa ve 1640 tarihli kanun gibi - siyasî bakımdan bir birleşmenin sonucu olduğu akla yakın gelmektedir. Bu siyasî birleşme Batı - Moğollarının birleşmeleri olaibilir. Böylece o zaman dört Batı - Moğol boyunun birlik kurdukları XIV. yüzyılın sonu da bunun meydana çıkış tarihi olur (2).

Bu kanunun Batı-Moğolları arasında yürürlükte olduğu kesin olarak bilinmektedir, zira Pallas bu husustaki bilgisini onlardan elde etmiş-

1) Tsaayin - Biçik "Yargıçlar kitabı,, demektir. - Buna, müdevvinleri tarafından gene,, Tsaayin - Biçik adı verilmiş olan 1640 tarihli Qyrat - Moğol kanunundan ayırtedilebilmesi için "Eski,, Tsaayin - Biçik adını verdik.

2) Bunu Leontivich iddia etmektedir, bk. Riaz S. 36 v. ö.

tir. Bunun Halha'da da yürürlüğe girmiş olduğunu kabul etmek, Batı - ve Kuzey - Moğolları arasında hüküm süren düşmanlık karşısında hemen hemen imkânsızdır.

Bu kanun en geç 1640 tarihli kanunun yürürlüğe girmesiyle değerini kayıp etmiş olmalıdır.

Ele geçen parçaların metinleri (Pallas'dan alınmış, tarafımdan numaralandırılmıştır) II. Ekde bulunmaktadır.

3. Kesim

1640 TARİHLİ OYRAT — MOĞOL KANUNU

(YENİ TSAAYIN BIÇIK)

Bu kanunun meydana geliş tarihi yukarda (Cilt IX. Sayı 3-4, S. 244.) anlatılmıştı: Eski Tsaayin - Biçik gibi bu kanun da her hâlde zamanın ihtiyaçlarından meydana gelmiştir. 44 boyun bir birlik kurmak yolunda yaptıkları anlaşmayla doğrudan doğruya ilgili olarak bunların bir arada kalmalarına hizmet edecek, içerdeki huzursuzluğu venecek ve dışdaki düşmanları savmaya yardım edecektir.

Kanunun giriş kısmından da anlaşıldığı gibi (1) bu kanun Halha, Cungaristan, Kuku-Nor, (Moğollar'ın oturdukları) Tibet, Batı Sibirya, Ural ve Volga bozkırlarında yürürlükte olacaktı. Buna karşılık İç-Moğolistan'da yürürlükte olmayacaktı. Bu kanunun Halha Moğolları ülkesinde tam yürürlüğe girmiş olup olmadığı şüpheyi uyandırabilir: kanunun terminolojisi batı-moğoi - kalmukçadır; bundan başka ozamanlar Halhalıların kendi yazılı kanunları vardı (Yedi Hoşun kanunu, bk. 4. Kesim, 1. not); bundan ötürü her hâlde 1640 tarihli kanun boylar arasındaki münasebetleri düzenlediği nispette bunlarda yürürlük kazanmıştır. Böylece bu kanun daha çok Batı-Moğol-Kalmuk kanunu olarak gözükmektedir.

Bu kanunun ne kadar zaman yürürlükte kalmış olduğunu bilmiyoruz. Palias (I. Bölüm, S. 194) onun XVIII. Yüzyılın sonunda bile Batı - Moğollar'ında hala yürürlükte olduğunu görmüştür. Halha'da ise - eğer orada bütünü yürürlüğe girmiş olsa bile - en geç XVIII. Yüzyılın başında Halha - Cirom (bk. 4. Kesim) tarafından yeri alınmış olmalıdır (2),

Her ne olursa olsun 1640 tarihli bu kanun bizim özel ilgimize hak kazanmaktadır; çünkü o şimdiye kadar tam olarak ele geçen ve tercüme edilmiş olan biricik Moğol kanun mecmuasıdır. Ayrıca onun büyük kısmı eski Moğol örf ve âdet hukukunu içine almakta ve böylece bu hukuku öğrenebilmemiz için şimdilik en önemli kaynağı teşkil etmektedir. O zamanlar artık tamamiyle unutulmuş olan Yasa'nın izlerini onun içinde aramak beyhudedir. Ancak Eski Tsaayin-Biçik'in bazı hükümlerinin bunun içine girmiş olması kabul edilebilir; çünkü Tsaayin-Biçik bir Oyrat

1) Bizim konumuz bakımından önemsiz olan girişi tercüme etmedim (bk. III. ek).

Bu, budist azizlerin uzun uzun sayılmasından sonra bu anlaşmayı imza eden 44 boy beyinin adlarını ihtiva etmektedir.

2) Donduk - Daşı Han (1758 civarı) tarafından çıkarılmış olan bir ek kanunla oldukça genişletildikten sonra bu kanun Rus hakimiyeti altındaki Kalmuklar'da 1822 ye kadar yürürlükte kalmıştır.

kanunu idi ve Oyratlar (Batur Han) 1640 tarihli kanunun tespitinde üstün bir durumda idiler.

Bu Oyrat - Moğol kanununa Batur Han'ın oğlu meşhur Galdan belki de 1678 sıralarında (hükümetinin başında) iki ek çıkartmıştır.

Kanunun Moğolca (kalmukça) metni Golstunsky tarafından "Moğol-Oyrat kanunları" adı altında ST. Petersburg'da 1880 yılında yayınlanmıştır (Rusça). Kanun Pallas tarafından (I. Bölüm. S. 194 v. öt) tercüme edilmiştir. ayrıca Leontoviç, Golstunsky ve başkaları tarafından da rusçaya tercüme edilmiştir (fazla bilgi için bk. Riaz S. 42). Ben III. Ekde Pallas'dan aldığım metni yeni ifade tarzına uygun olarak ve materiel sırasına göre vermekteyim; ayrıca Pallas'da bulunmayan bazı hükümler de Riaz-Golstunsky'den alınmıştır (Riaz S. 46 v. öt; bk. III. ekdeki nota),

4. Kesim

HALHA — CIROM

Yalnız Kuzey Moğolistan'da (Halha'da) yürürlüğe girmek üzere hazırlanmış olan kanunlardan bildiğimiz bir tek kaynak (1) vardır ki o da Halha-Cirom'dur (2). Fanî gözlerden yüzyıllarca saklı (3) tutulan bu kanunun belki de biricik yazma nushası ilk olarak 1914 yılında Prof. Jamtsarano (4) tarafından Urga Hutuhtu'sunun Şandzotba (5) sının bir Yamen'inde Kiachta dolaylarında İbingol ırmağı kıyısında bulunmuş ve bundan kopya edilen bir nusha Petersburg'daki flimler Akademisi müzesine gönderilmiştir. Bundan sonra kanun iki defa daha kopya edilmiş ve bundan sonra da Jamtsarano ve Turunoff bu kanun mecmuasını tasvir etmişlerdir (6). Herhalde oldukça geniş tutulmuş olan bu eserin henüz bir tercümesi mevcut değildir. Ancak daha çok bab başlıklarının verilmesiyle meydana çıkmış olan bir muhtevaya bakış mevcuttur.

Eser sekiz bölüme ve bir eke ayrılmaktadır. İlk yedi bölüm, Han'ın başkanlığında Tuşetukan Aymak'ının Moğolları tarafından, adı geçen bilginin görüşüne göre, 1709 yılında tedvin edilmiştir. Bundan başka birinci bölümde Hovaraki (rahipler) hakkında ve her halde 1746 yılında araya sıkıştırılmış bir kısım mevcuttur. Sekizinci bölüm 1718'de ek ise

- 1) Belki de daha önce bir "Yedi Hoşunlar kanunu,, adı altında bir kanun mecmuası vardı. Gerstensenze ülkeyi yedi oğlu arasında bölüştürerek yedi Hoşun'a ayırmıştı (Bk. aynı dergi C. IX. Sayı 3-4. S. 243); Halha - Cirom'un bir yerinde "Önceleri Yedi Hoşun tarafından emredilmiş olduğu gibi,, Hutuhtu'ya seyahatleri sırasında sınırsız olarak nakil vasıtası ve yiyecek tahsis edilmelidir, denilmektedir. Başka bir yerde de gene "eski kanun,, göz önünde tutulmuştur. Bununla beraber adı geçen kanun ele henüz geçmemiştir (Bk. Riaz S. 70).
- 2) Cirom "kaide,, "kararname,, anlamına gelmektedir.
- 3) Moğollar'da kanun, onu uygulayacak olanların sırrı sayılırdı. Meselâ Maiski S. 286) Özerk Moğolistan hükümeti (Bogdo - Gegen bölgesi) tarafından 1919 da - 64 cild halinde - hazırlanmış olan (bununla beraber hiç bir zaman yürürlüğe giremeyen) kanunun bile çok gizli tutulduğunu bildirmektedir.
- 4) Profesör Jamtsarano tanınmış bir Mongolog (Buryat) olup yıllardan beri Ulan - Bator - Hoto (Urga) da Moğol Halk cumhuriyetinin ilim komitesinin sekreterliğini yapmaktadır.
- 5) Bk. Aynı dergi IX. cild, Sayı 3-4 S. 255.
- 6) Ts. Jamtsarano ve A. Turunoff, Halha - Cirom (İrkutsk Devlet Üniversitesi Profesör ve öğretmenlerinin çalışmaları mecmuasında, Cild. 6. Rusça).

Tsetsenhan Aymak Moğollar'ının yardımcılarıyla 1736 veya 1796 (7) da meydana getirilmiştir.

Halha - Cirom'un tedvini sebepleri hakkında hiçbir yakın bilgimiz yoktur. Ancak gerek Oyrat - Moğol kanununda gerek eski Tsaayın - Biçik'de olduğu gibi bunda da her hâlde zamanın gösterdiği ihtiyaç buna sebep olmuştur. Çünkü bilhassa asıl bölümler Kuzey Moğolistan'ın iç bakımından en karma karışık olduğu bir devirde meydana getirilmiştir. Gal-dan'm orduları ülkeyi görülmemiş bir şekilde tahrip etmişlerdi; halkın büyük bir kısmı kuzey veya güneye kaçmıştı, eşkiya çeteleri her türlü ulaştırmayı tehdit ediyorlardı; bu sırada mançuryalı hami ise korkulan Çungar'laria hâlâ müthiş bir mücadelenin içinde bulunuyordu. Böyle bir durumda kanunla intizam ve sükûnu temin edip ülkeyi yeni bir yükselişe doğru sevk etmek yolunda çalışmaktan başka ne akla gelebilir? Her ne kadar tam muhtevaları bilinmiyorsa da hükümlerden bir çoğunun başlıkları bile bu istikameti işaret etmektedir: ülkeye giriş müsaadesinin alınması ve hüviyet varakası çıkartmak mecburiyeti, seyahat için resmî müsaade (bk. Ek. IV. F 1-4), askerî kanunlar (Ek IV. G) vsr. gibi,

Kanunun giriş kısmından da anlaşıldığı gibi Halha-Cirom bütün Kuzey Moğolistan'da yürürlüğe girmek üzere hazırlanmıştır. Giriş'de arkadan gelen kaidelerden "Üç Hoşun'un büyük kanunu" diye bahsedilmiş, bunun gibi başka yerlerde de "dışdaki üç Hoşun" tâbiri kullanılmıştır.

Buna karşılık bu kanunun ne zamana kadar bütün Haiha Moğollarında yürürlükte kaldığı meselesi henüz aydınlatılmamıştır. Yalnız Urga Hutuhtusunun Şabi'leri vâni 100.000'den fazla insan için bu 1921'e kadar asıl uygulanan kanunu teşkil etmiştir.

IV. Ek'de - Riaz S. 72 v. öt. ye göre - bab başlıklarının bir özeti verilmiştir.

-
- 7) Kanunun tedvininde rahip sınıfının nüfuzunun büyük olduğu şüphesizdir. Kanunun ilk geniş bölümü hemen hemen tamamıyla rahip sınıfının ve manastirlerin işlerine tahsis edilmiştir. Ayrıca eldeki hükümleri çoğu da böyledir. (bk. IV. ek E.)
- 8) Anlatılmak istenen Tuşetuhan, Tsetsenhan ve Dzasaktuhan Aymaklarıdır (Bk. aynı dergi IX. cild, sayı 3-4., S. 243).

5. Kesim

**ÇİNLİLERİN MOĞOLİSTAN İÇİN ÇIKARMIŞ
OLDUKLARI KANUNLAR**

(I) Daha ilk Mançu hükümdarlar bile yeni uyrukları Moğollar için kanunlar çıkarmışlardı. Bunlar başlangıçta yalnız İçmoğolistan için çıkarılmış olmakla beraber sonradan bunların yürürlük bölgeleri Dışmoğolistan'ı da içine alacak şekilde genişletilmişti. İmparator K'ang-hsi 1696'da öngidenleri tarafından çıkarılmış olan bütün bu kanunları bir kitap hâlinde topladı. Ch'ien-lunğ zamanında ihtiyaçları hesaba katan Mançu hükümeti 1789 yılında Moğolistan için yeniden bir kanun kitabı çıkarttı. K'ang-hsi kanununun Dışmoğolistan'da yeni bulunmuş olan bir nushasıyla karşılaştırmanın da gösterdiği gibi bu yeni kanuna K'ang-hsi kanununun hemen hemen bütün hükümleri alınmıştır. Böylece ortaya gözden geçirilmiş ve genişletilmiş bir K'ang-hsi kanunu çıkmıştır.

V. ek'de 1789 tarihli kanunun Arhimandrit (=baş papaz) Hyakinth (1) tarafından yapılmış rusça tercümesine dayanarak metnini veriyoruz. Maddelelere ayırma işi de Hyakinth tarafından yapılmıştır. Konumuz bakımından önemli olmıyan ve bilhassa yalnız İçmoğolistan'ı ilgilendiren bir sıra hüküm bu arada bizim verdiğimiz metne sokulmamış olduğu gibi gene incelememiz için az değeri olan bazı hükümlerin de yalnız kısaca muhtevalarını vermekle yetindik.

(II) Çok geçmeden 1789 tarihli kanunun ihtiyaçlara yetmediği görüldü. 1811'de Li-fan-yüan (sınır bölgesi dairesi) başkanı, imparator Chia-ch'ing'e sunduğu bir raporda şunları tespit ediyordu: "... yürürlükte bulunan kanuna alınmamış olan bir sıra suç hakkında zamanla en yüksek makamın karar vermesi gerekmiştir. Bu ise bakanlığın birçok raporlar hazırlaması bu hususta da bir çok (imparator tarafından) emirlerin verilmesi mecburiyetini doğurmuştur. Bu emirler ise genel kanuna henüz eklenmemişler ve böylece henüz yayınlanamamışlardır." Bundan sonra başkan, Ch'in-lunğ'un 34 yıldır süren hükümeti sırasında verilmiş olan kararları toplamak ve bunların içinden kanun kuvvetinde olanlarını kanuna eklemek müsaadesinin kendisine verilmesini rica etmektedir. Bu işle uğraşmaya bir komisyon memur edildi. Komisyon ise meselelerin bu şekilde hâllini imkânsız buldu ve imparatorun müsaadesiyle yeni bir kanunun tedvinine girişti. Bunun sonunda 1815 tarihli kanun or-

1) Hyakinth, Hatıralar, 2. C., S. 204 v. 5t.

taya çıktı. Bu Mançu hükümeti tarafından Moğolistan için çıkarılmış olan son kanundur.

Bu kanunun Mançu dilinde yazılmış olan orijinali 67 kitap ihtiva etmektedir ama bunlar bölümlere ayrılmadığı gibi başlık ve numaradan da mahrumdurlar. Bunun 1828'de bir tercümesini yayınlamış olan Li-powtzeff bu tercümede eseri aşağıdaki gibi bölümlere ayırmıştır:

Giriş: Li-fan-yüan'ın kuruluşu - 6 bab, 56 madde;

1. Bölüm: Medeni hukuk - 21 bab, 494 madde;
2. " : Askeri kanunlar - 6 bab, 88 madde;
3. " : Ceza hukuku - 20 bab, 191 madde;
4. " : Lamalar hakkında hükümler - 11 bab, 117 madde;
5. " : Tibet hakkında hükümler - 13 bab, 66 madde;
6. " : Rusya ile münasebetler - 6 bab, 28 madde.

1815 tarihli kanunun metnini burada vermekten vazgeçtik; çünkü bizi ilgilendiren hususlarda bu kanunda 1789 tarihli kanuna nazaran bir yenilik hemen yok gibidir. Ayrıca biz Moğolistan için Çinliler'in yasama faaliyetini incelerken daha çok Ch'ien-lung ile yetinmekteyiz.

Her iki kanun da hem iç-hem de Dışmoğolistan'da yürürlüğe girmişlerdir.